

# Parla'm en català; sóc una dona catalana musulmana Investigant col·lectius minoritzats participativament

Aneas, Assumpta<sup>1</sup>; Freixa, Montse<sup>2</sup>; Vilà, Ruth<sup>3</sup>; Folgueiras<sup>4</sup>, Pilar; Sandín, M. Paz<sup>5</sup>

<sup>1</sup>Universitat de Barcelona, [aaneas@ub.edu](mailto:aaneas@ub.edu)

<sup>2</sup>Universitat de Barcelona, [mfreixa@ub.edu](mailto:mfreixa@ub.edu)

<sup>3</sup>Universitat de Barcelona, [ruth\\_vila@ub.edu](mailto:ruth_vila@ub.edu)

<sup>4</sup>Universitat de Barcelona, [pfolgueiras@ub.edu](mailto:pfolgueiras@ub.edu)

<sup>5</sup>Universitat de Barcelona, [mpsandin@ub.edu](mailto:mpsandin@ub.edu)

## RESUM

Aquesta comunicació aporta elements d'anàlisi a la problemàtica dels col·lectius de les dones catalanes que, malgrat la seva normalitzada integració sociolaboral, pateixen el risc de l'exclusió o segregació identitària per part del col·lectiu cultural i socialment hegemònic a Catalunya. Es presenta un estudi de cas sobre l'Associació de dones musulmanes a Catalunya; integrant com a investigadores a un nombre de dones catalanes, qualificades, feministes i converses a l'Islam. Els objectius de la comunicació són: 1) Recopilar narrativament la mirada de les dones musulmanes catalanes respecte a la seva vida social, familiar i espiritual. 2) Analitzar i sintetitzar dialògicament les preguntes i respostes generades en aquesta mirada per les dones des de la perspectiva de serveis i polítiques. Aquestes preguntes i respostes són: practicar la religió a totes les esferes; normalitzar el hijab al món laboral; formació religiosa a l'escola i conciliació vida.

## PALABRAS CLAVE

Col·lectiu minoritzat, dones, islam, recerca socialment responsable, RRI, recerca fenomenològica.

## ABSTRACT

This communication provides elements of analysis to the problem of the Catalan women's groups that, despite their normalized social-labor integration, suffer the risk of exclusion or identity segregation by the cultural and socially hegemonic community in Catalonia. A case study is presented on the Associació de dones musulmanes a Catalunya; Integrating researchers into a number of Catalan, skilled, feminist and conversational women in Islam. The objectives of communication are: 1) To compile narratively the look of Catalan Muslim women with respect to their social, family and spiritual life. 2) Dialogically analyze and synthesize the questions and answers generated in this view by women from the perspective of services and policies. These questions and answers are: practicing religion in all spheres; normalize the hijab to the workplace; religious training at school and reconciling family and professional life.

## KEYWORDS

Minorized collective, women, Islam, responsible research innovation, RRI, phenomenological research.

## Finalitat i objectius

Aquesta comunicació presenta uns primers resultats d'un encàrrec de recerca fet per l'Àrea de Recerca de l'Escola d'Administració Pública de Catalunya. L'objecte d'aquesta contractació era l'elaboració d'un estudi prospectiu participatiu per orientar les polítiques públiques relacionades amb la pregunta següent: "Com podem afavorir la construcció d'una identitat col·lectiva pluricultural?", amb la finalitat de generar coneixement rellevant per a la presa de decisions en matèria de ciutadania i immigració.

Una condició bàsica de l'encàrrec de recerca era que el projecte seguís les recomanacions de la Comissió Europea en els seus programes marc de recerca sobre l'impacte social, que s'entén com un dels principals objectius que hauria de tenir tota recerca finançada amb fons públics. Per això, el disseny del projecte que es presenta en aquesta comunicació aplica els

principis de la recerca i innovació responsables (RRI). És a dir, una recerca amb rellevància social, transdisciplinària, que impliqui diversos actors (acadèmics, decisors públics, indústria, societat civil i comunitat educativa) i que proporcioni solucions múltiples i de baix a dalt.

L'encàrrec de recerca és un estudi de cas elaborat entorn a l'Associació de Dones Musulmanes de Catalunya ADMAC i centra el seu focus en els següents fets:

- Hi ha persones catalanes que estan sentint-se expulsades i negades com a tal, sols pel fet de mostrar-se musulmanes, ser de color i/o ser dones.
- La riquesa de la realitat del col·lectiu de dones musulmanes ple de matisos, posicions, experiències en les dimensions espirituals, socio-familiars i psicoafectives.
- L'extensió de tota aquesta realitat a les seves famílies, amb unes complexes relacions amb la família d'origen, les famílies polítiques i sobretot la preocupació i patiment respecte a la situació de risc i de vulnerabilitat dels seus fills i filles a caure en mans de les organitzacions radicals.

Aquesta situació genera les següents preguntes de recerca:

- Quins són els reptes i les preocupacions que les dones catalanes musulmanes han de fer front en el seu ésser com a dones, mares i ciutadanes que practiquen i/o s'identifiquen amb la fe musulmana?
- Quines serien les estratègies, recursos i respostes que elles consideren possibles per fer front a aquests reptes?

Els responsables polítics necessiten una investigació més centrada i aplicada per tal de disposar del coneixement científic com a suport/base de les polítiques públiques relacionades amb els reptes de la convivència de diverses identitats en una societat inclusiva, democràtica i justa.

Els objectius de la proposta de recerca són:

- 1) Recopilar narrativament la mirada de les dones musulmanes catalanes respecte a la seva vida social, familiar i espiritual.
- 2) Analitzar i sintetitzar dialògicament les preguntes i respostes generades en aquesta mirada per les dones de l'ADMAC des de la perspectiva de serveis i polítiques públiques de a) Gènere, b) Serveis Socials, c) Educació i d) Espiritualitat i família.
- 3) Formular propostes concretes en matèria de serveis públics, polítiques, formació i sensibilització per a tota la societat catalana.

En aquesta comunicació ens centrem en el primer i segon objectiu.

## Fonamentació teòrica

La profunda acceptació i el reconeixement de la importància de les creences i pràctiques religioses en la vida de les dones i dels homes en la societat moderna, porta a assumir que la religió pot crear significat, identitat i pertinença a les persones (en particular per a les dones). Des dels serveis públics pot considerar-se la religió com a recurs social flexible i dinàmic que es pot adaptar a diverses circumstàncies socials i no com un conjunt de regles i creences eternament fixades.

La religió és, en altres paraules, un «dinàmic Toolkit» (Bartkowski i Read, 2003) que es pot utilitzar per donar suport a un ventall de punts de vista i pràctiques entre partidaris d'una tradició religiosa particular.

Les creences, pràctiques i organitzacions religioses són elles mateixes de gènere, en la mesura que les dones i els homes se'ls assignin diferents drets i deures i exerceixen diferents funcions religioses. Tant el cristianisme com l'islam inclouen elements que poden ser interpretats com a discriminadors i subjugants i/o tan alliberadors per a les dones. En particular, una lectura literal de textos religiosos fundacionals donarà sovint evidència de discriminació contra les dones. No obstant això, una lectura «més suau» d'aquests textos, que permet ajustaments als contextos contemporanis, incloses les ideologies de gènere que

donen suport a la igualtat entre dones i homes, concedeixen un potencial per a una major comprensió del “religiós entre dones i gènere” dels cànons religiosos.

Certament, les dones han de relacionar-se amb les característiques patriarcals de la seva pròpia religió. Però com a agents també són capaces de trobar maneres d'aconseguir poder i influència a través de la fe i la pràctica religioses. Les dones tenen una tradició per mobilitzar energia i recursos a través d'organitzacions religioses (Warner, 1993), i l'àmbit religiós és un dels espais en què s'està formant i negociant les relacions de gènere (Nyhagen Predelli, 2008) en les nostres societats contemporànies.

Quan s'ha volgut analitzar fins a quin punt les dones de diverses comunitats exerceixen la seva ciutadania en un ampli sentit, els estudis feministes sobre “ciutadania” han obert el terme de ciutadania des d'una restringida definició legal-política a una concepció socio-cultural més àmplia i inclusiva (Lister, 2003). La visió clàssica de la ciutadania com a delimitació de drets i deures polítics-legals ha estat impugnada en diversos fronts, incloent-hi la limitació de la ciutadania a l'esfera pública i la seva estreta visió de la ciutadania com a “estat-situació”. Els estudis feministes han afirmat que la ciutadania inclou pràctiques en tots els àmbits de la vida (polítiques, econòmiques, socials, culturals, religioses, domèstiques o íntimes).

L'èmfasi en la pràctica implica que la ciutadania no és un atribut fix d'un grup concret d'individus inclosos en una determinada institució, sinó que la ciutadania és fluida i dinàmica, i implica processos de negociació i lluita. Una perspectiva feminista de la ciutadania també argumentaria que els drets ciutadans clàssics, com ara mantenir un passaport i votar a les eleccions polítics, no són neutrals de gènere, sinó que es poden distribuir i aplicar de manera discriminatòria a totes les dones en general o a unes dones en particular (de minories ètniques, immigrades i refugiades) (Lister, 2003).

A partir d'aquest tipus d'arguments feministes, es desprèn que si les dones no són lliures de triar si volen actuar com a ciutadanes complertes en el treball, a la família, a la societat civil i a la política; llavors no són tractades com a ciutadanes iguals que els homes i, per tant, són discriminades.

La pràctica religiosa planteja dilemes particulars per a una noció àmplia de ciutadania; ja que les lleis, normes i pràctiques patriarcals religioses sovint són contràries a les lleis aplicades per l'Estat sobre igualtat de gènere i les diverses convencions internacionals sobre drets humans. Per exemple, prenent com a referència la Convenció per a l'eliminació de totes les discriminacions contra les dones (CEDAW), s'indica que en el context de l'Islam, la llei tradicional de la Sharia legitima i, fins i tot, “requereix discriminació legal de les dones” (Mayer, 1991: 99).

En el context català, la llei estatal espanyola i les diverses normatives catalanes sobre la igualtat de gènere prohibeixen la discriminació contra les dones però les comunitats religioses són lliures d'implementar pràctiques discriminatòries de gènere que contravenen lleis d'igualtat de gènere en àmbits socials com l'educació i el mercat de treball.

La idea que la religió i la ciutadania estiguin connectades no és nova. De fet, els drets estatals de la ciutadania són, de vegades, exclusivament atribuïts pels estats nació a membres de religions concretes, que són les hegemòniques. A més, els debats contemporanis analitzen els vincles entre democràcia i religió (Habermas, 2006; Kymlicka i Norman, 2000).

Les dones han estat capaces d'eludir i impugnar les normes i convencions discriminatòries en el seu exercici de ciutadanes religioses, i de fer funcions independents per a elles mateixes. En fer-ho, sovint s'han basat en el seu propi sentit d'identitat i pertinença com a recurs per a l'empoderament i l'acció.

Com s'ha esmentat anteriorment, les identitats religioses poden proporcionar recursos i barreres a la ciutadania, depenent de quins marcs de significació religiosa s'apropen a les persones i de com interpreten i utilitzen aquests marcs per recolzar les seves pròpies accions i pràctiques. La religió és, doncs, un recurs flexible que les persones poden utilitzar per donar

suport a les seves pròpies identitats, creences i pràctiques i, per tant, pot tenir efectes tant de poder com de no poder.

Les identitats religioses, com altres identitats, no són unitàries, estables o fixes. En els temps moderns actuals, les identitats són, “cada vegada més fragmentades i fracturades; mai singulars, múltiples construïdes entorn de posicions, pràctiques i discursos interseccionats i també antagonics” (Hall, 1996: 4). Per això, la identitat és un projecte continu (Calhoun, 1994) en el qual treballem constantment, remodelem i canviem a través de la interacció entre el nostre propi curs de vida, la nostra agència personal i els contextos socials i institucionals en què estem situats.

Respecte a la fonamentació dels disseny metodològic va a dir que es van considerar explícit algunes premisses com la següent. Investigar les minories i, en el nostre cas, les minories triples o quàdruples requereixen un control conscient de les relacions de poder en el procés de recollida i anàlisi i informació. L'investigador ocupar una posició de control i poder que afecta i determina:

- El contingut de la informació. Sobretot respecte a la informació que es pot induir conscientment i inconscientment fent preguntes obertes i explícites en què la construcció social explicativa del fet es transmet de manera unívoca, acrítica i homogènia pels grups minoritaris consultats.
- La profunditat de la informació. La protecció de la privacitat de la persona, la salvaguarda de contradiccions i dilemes dins del propi grup minoritari, poques vegades s'expressarà davant d'un representant del poder i del grup minoritzador. Així, els arguments s'articularen en l'espectre més superficial, poc controvertit i públic.
- Els biaixos, especialment els relacionats amb l'assolència i la conveniència social, que fluïran entre les persones de les dues posicions (poder, no poder, expert, objectivació com a objecte d'estudi). Serà molt fàcil preguntar sobre el tema i també es respondrà al tema.

## Metodologia

El projecte “Parla'm en català: sóc una dona catalana musulmana es compon de quatre components: 1) Recerca participativa, 2) Avaluació de la transferibilitat als serveis i les polítiques; 3) Formació i 4) Comunicació i sensibilització.

La Recerca Participativa, desenvolupada des d'una aproximació metodològica qualitativa i sociocrítica ha constituït un estudi de cas amb la participació de les dones membres d'AMAC que voluntàriament tenen interès i disponibilitat a participar en les activitats individuals i les diverses activitats grupals que es desenvoluparan al llarg del projecte. Les dones han estat formades per a que elles també participin com a investigadores en els seus entorns familiars i socials.

L'avaluació de la transferibilitat als serveis i les polítiques es desenvolupa en quatre grups de treball: a) Gènere, b) Educació, c) Serveis Socials i d) Espiritualitat i família que són liderats per membres de l'ADMAC i integrats per investigadores de diversos camps disciplinaris, grups de recerca i universitats, així com tècnics d'administracions públiques i activitat privada. El projecte estableix cinc entorns o contextos de recerca i intervenció: 1. La intimitat de cada dona catalana musulmana, 2. L'associació, 3. L'entorn públic. Relació amb representants de les Administracions Públiques, 4. L'entorn acadèmic. Activitats formatives, investigadores i divulgadores a la Universitat, 5. L'entorn dels mitjans de comunicació.

L'equip investigador del projecte es caracteritza per la seva interdisciplinarietat i la presència de diversitat d'actors polítics, socials, acadèmics i professionals. Han participat diverses universitats catalanes, grups de recerca i institucions i fundacions.

El projecte es desenvoluparà en cinc entorns o contextos: 1. La intimitat de cada dona catalana musulmana 2. L'associació 3. L'entorn públic. Relació amb representants de les

Administracions Públiques 4. L'entorn acadèmic. Activitats formatives, investigadores i divulgadores a la Universitat 5. L'entorn dels mitjans de comunicació.

L'enfocament de la recerca intenta aplicar un postulat inspirat en les ensenyances del Corà com és: "Per avançar: Primer hem de fer-nos preguntes, Segon, hem de respondre aquestes preguntes i després hem de compartir-ho amb els altres".

En aquesta comunicació es presenta el primer entorn: La intimitat de cada dona catalana musulmana dins del primer component de la recerca participativa. Els seus objectius son

1) recopilar narrativament la mirada de les dones musulmanes catalanes respecte a la seva vida social, familiar i espiritual i 2) Analitzar i sintetitzar dialògicament les preguntes i respostes generades en aquesta mirada per les dones de l'ADMAC des de la perspectiva de serveis i polítiques públics de a) Gènere, b) Serveis Socials, c) Educació i d) Espiritualitat i família.

La metodologia que s'aplica en el projecte degut als seus objectius sociocrítics és qualitativa. Es recull informació individual, a partir d'un enfocament biogràfic narratiu. També es realitza un seguit d'activitats grupals on de manera bàsicament inductiva es generarà informació que serà analitzada segons les directrius de la teoria fonamentada

Per la informació individual, l'estrategia utilitzada ha estat l'entrevista en profunditat que serà realitzada per les dones de l'associació a altres dones del mateix col·lectiu. Aquesta entrevista s'ha dissenyat a partir del Spiritual Counseling Questionnaire de Weiss, Oppenheimer, Cohen, Weiman-Kelman, Shulkin and Bernstein(2015) que ha permès un abordatge divergent. És a dir, al preguntar indirectament sobre aspectes existencials s'ha pretès identificar una informació alternativa, diferent a la agenda de reclamacions del col·lectiu. Es va reelaborar aquesta entrevista tenint present el col·lectiu a entrevistar i buscant la lògica cronològica i la seqüenciació de les situacions que havien de narrar les dones. Aquesta reelaboració es va consensuar en un dels seminaris (activitats grupals) realitzat amb els dones.

Així, l'entrevista s'ha desenvolupat sobre unes qüestions molt obertes i vivencials. Però donat que qui ha fet les entrevistes són dones sense cap experiència en aquest tipus d'entrevistes, s'ha considerat que, de cara a la posterior síntesi de les preguntes i respostes, és útil i necessari utilitzar una plantilla per la memo –resum omplerta per les dones després de realitzar la entrevista i una primera proposta analítica per de les dones- investigadores.

Finalment, aquesta activitat de recollida i anàlisi inicial d'informació per part de les dones investigadores, s'ha completat amb un seguit de sessions col·lectiva d'anàlisi de la informació per tal de sintetitzar, per les grans quatre temàtiques dels grups de treball- (Serveis Socials, Educació, Gènere i Espiritualitat i família), la informació que es treballarà a la següent fase de la recerca: Avaluació de la transferibilitat a les polítiques.

La informació recollida és fonamentalment textual i s'ha analitzada amb el software Nvivo10. El sistema categorial és doncs inductiu. La informació generada es contrastarà i complementarà amb la literatura més vigent.

Han contestat la entrevista 37 dones de diverses edats, orígens, posicions religioses en el marc de l'Islam i localització geogràfica.

## **Resultats**

*Una primera aproximació a la mirada de les dones catalanes respecte a la seva vida social, familiar i espiritual*

Una primera anàlisi amb les paraules i frases dels memo-resums realitzada per les investigadores de l'equip metodològic de la UB per tal de facilitar l'anàlisi i sistematització de la informació a les dones-investigadores ha estat les paraules amb més freqüències a partir del NVivo 10.



que eren les paraules de les seves memos-resum. El procés de comprensió dels significat existencial positiu que aporta el gràfic va tenir que ser assimilat poc a poc.

Es interessant que només al final de la sessió quan s'havia concretat tal i com elles van desitjar les demandes i propostes de la seva "agenda" com membres activistes d'ADMAC, van acceptar joioses que el gràfic mostrava que eren felices, que se sentien be des de la seva existència com a dones musulmanes.

### *Preguntes i respostes generades per les dones des de la perspectiva de serveis i polítiques públics de Gènere, Serveis Socials, Educació i Espiritualitat i família.*

La següent taula mostra la síntesis de les problemàtiques i propostes de les dones d'ADMAC. Aquesta proposta es fa ver a partir de les memos-resum que van fer les dones de les entrevistes i que van ser primer categoritzades per l'equip d'investigació de la UB per passar després a ser ponderades i analitzades per les dones. En la sessió de retorn amb les dones es va consensuar aquesta categorització i es va realitzar la prioritització i ponderació ordinal.

3. ESPIRITUALITAT I FAMÍLIA	2. SERVEIS SOCIALS	1. EDUCACIÓ	4. GÈNERE
1. Lliure com una selecció de vida (2) <b>25</b>	1. Circumstàncies del nero per la seguretat social <b>20</b>	1. Formació religiosa a l'escola i extraescolars <b>90</b>	1. Igualtat per a dones en l'espai de culte (4) <b>25</b>
2. Viure la religió/espiritualitat (12) <b>20</b>	2. Flexibilitat horària laboral per adaptar-se al culte	2. Incrementar l'oferta educativa en l'Islam (2) <b>5</b>	2. Conciliació vida familiar i professional (4) <b>55</b>
3. Sentir i significat de la vida (11)	3. Normalitzar el hijab en el món laboral (4)	3. Millorar la metodologia del llibre	3. Representativitat col·lectiva de dones per part de la Uem. <b>10</b>
4. Importància dels pares/família (2)	4. Prejudici dels professionals <b>5</b>	4. Programació de les festes escolars només les autòctones (2) <b>5</b>	4. Guarderia en les activitats culturals
5. No tenir que donar explicacions (3)	5. Accés a la salut per doble discriminació (hijab i migració) <b>5</b>	5. Inclusió en la diversitat (3) <b>30</b>	5. Hijab: dificultats en el món laboral (4) <b>20</b>
6. Falta d'espais interreligiosos i interculturals (1)	6. Participació i xarxes socials, centres socio culturals (2) <b>10</b>	6. Reconeixement de la diversitat religiosa <b>35</b>	6. Hijab: dificultats en el món polític (2) <b>10</b>
7. Practicar la religió a totes les edats (2) <b>40</b>	7. Marca de responsabilitat de l'administració	7. Problemes de convivència entre adolescents <b>5</b>	7. Doble discriminació: ser dona i portar el hijab (2)
8. Participació català en els centres de col·laboració educativa del àrab <b>25</b>	8. Polítiques inclusives <b>15</b>	8. Inclusió a les escoles	8. Discriminació/inclusió per portar el hijab (6) <b>30</b>
9. Viabilitat autònoma dels centres de culte <b>15</b>	9. Garanties de drets (2) <b>15</b>	9. Desenvolupament personal i etic (2)	9. Masclisme i rols de la pròpia comunitat/família (2) <b>10</b>
10. No acceptació de la família	10. Discriminació laboral	10. Sentiment identitari català versus marroquí (2) <b>5</b>	10. Triple discriminació: dona, racisme i classe <b>10</b>
11. Reconeixement de la llibertat de la pràctica religiosa o espiritual (2) <b>20</b>	11. Espais de joves per reunir-se per compartir llibres i formar-se <b>20</b>		11. Falta de noies joves <b>20</b>
12. Menjures inclusives i obertes a la comunitat <b>5</b>	12. Valor de les tasques de cura com a economia reproductiva <b>10</b>		12. Sentir-se empoderades (4)
13. Lloc de culte accessible per les dones/família (2) <b>10</b>			
14. Més centres islàmics (2) <b>5</b>			

Taula 1 Categorització i ponderació ordinal de les problemàtiques i propostes a partir de les memos-resum.

Degut al que s'han plantejat qüestions existencials en les entrevistes, sense preguntar obertament per problemes, demandes o alternatives; aquestes han anat emergint de les narracions sense distingir si eren les primeres o les darreres.

És important explicar que en els primers moments de l'anàlisi, les dones-investigadores estaven amoïnades ja que malgrat que destacaven el clima positiu i l'enriquidor que havia estat el diàleg existencial amb les dones entrevistades, tenien por a que les reclamacions de la seva agenda no sortissin prou explícitament. Han estat les inferències fetes per les dones-investigadores qui conscient o inconscientment han introduït aquestes discursos en les memos-resum.

A partir d'aquest esquema, es treballarà a la següent fase de la recerca per concretar-se en propostes per ser integrades des de les polítiques

## Principals conclusions

En relació als resultats, que son absolutament descriptius, podem destacar unes primeres conclusions:

1. La naturalesa existencial i fenomenològica del contingut obtingut.
2. Determinades qüestions identitàries com les referències explícites a la religió, l'slam o la identificació nacional, al haver-se fet des d'aquesta aproximació horitzontal entre dones

que comparteixen contextos, cultures, valors i experiències han deixat de sorgir en primer lloc i això ha permès emergir un altre tipus de paraules, possiblement més arrelades en el ser de cada una d'elles com a persona, dona i musulmana.

3. La identitat religiosa, el pes que el fet religiós té en l'existència d'aquestes dones entrevistades, sembla tenir més impacte que qualsevol altre identificació identitària (nacional, política, familiar)

Finalment, i en relació al problema abordat per aquest encàrrec de recerca, considerem que, des de l'òptica de la cohesió social, el major repte al que ens enfrontem és el re enquadrament del fet intercultural i interreligiós a la nostra societat, específicament a Catalunya. Un re enquadrament que consisteix especialment en la necessitat de mirar la nostra societat, re enfocant-la, eliminant grans tòpics i estereotips tant socials com científics i arribar a assolir la fita de que tots compreguem i reconeguem que Catalunya no és una societat majoritàriament blanca de valors judeo cristians sinó que és un gresol divers on hi són presents en igual legitimitat i valor, per tant, reconeixement, multitud de colors, creences i tradicions, acoblades per uns valors cívics de convivència i respecte.

## REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Bartkowski, J. P. and Read, J. G. (2003). Veiled submission: Gender, power and identity among Evangelical and Muslim women in the United States. *Qualitative Sociology*, Volume 26(1), 71-92.
- Calhoun, C. (1994). Social Theory and the Politics of Identity. En C, Calhoun, C. (ed.), *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford: Blackwell.
- Habermas, J. (2006). Religion in the public sphere. *European Journal of Philosophy*, Volume 14(1), 1-25.
- Hall, S. (1996). Introduction: Who Needs 'Identity'?. En Hall, S. and Du Gay, P. (eds.), *Questions of Cultural Identity*. London: Sage.
- Kymlicka, W. and Norman, W. (eds.) (2000). *Citizenship in Diverse Societies*. Oxford: Oxford University Press.
- Lister, R. (2003). *Citizenship. Feminist Perspectives*. 2nd edition. New York: Palgrave Macmillan
- Mayer, A. E. (1991). *Islam and Human Rights*. Boulder: Westview Press
- Nyhagen Predelli, L. (2003). *Issues of gender, race, and class in the Norwegian Missionary Society in Nineteenth-Century Norway and Madagascar*. New York: Edwin Mellen Press.
- Warner, S. (1993). Work in Progress toward a New Paradigm for the Sociological Study of Religion in the United States. *American Journal of Sociology*, Volume 98(5), 1044-93.
- Weiss, R; Oppenheimer, B; Cohen, A; Weiman-Kelman, L; Shulkin C and Bernstein, S (2015) Spiritual Counseling Questionnaire. Qüestionari creat pel curs "Mezorim" al Union College, Jerusalem 2015-2016.